

Sipos Anna Magdolna

A könyvtár vagy internet helyett a könyvtár és internet

A hazai könyvtárak elektronikus átalakulása, pontosabban szólva annak intenzív szakasza az 1990-es évek második felétől jellemző. A folyamat meghatározó kísérőjelensége egyrészt a Gutenberg-galaxis végének jóslata, másrészt pedig a Neumann-galaxis jelenségeinek eliminálása. Vajon a mindennapok könyvtárhasználatának országos statisztikai adatai az egyik vagy a másik szélsőséges véleményt támasztják-e alá, vagy az igazság ez esetben is valahol a mediánban van? Indokolt-e szembeállítani a könyvtárat és az internetet? Véleményünk szerint ezt a kérdést a könyvtárat használók, az olvasók már eldöntötték helyettünk. Ugyan még továbbra is össze-összecsapnak a „bookless library” és a „bookfull library” teoretikusai, ám a könyvtárat használókat továbbra is csupán az a nagyon is gyakorlati jellegű kérdés foglalkoztatja, ami mindig is: a tanulóikhoz, kutatóikhoz, munkájukhoz, hobbijukhoz, továbbá pusztán az olvasás öröméhez szükséges információs forrásokhoz, művekhez, olvasmányaikhoz a lehető legteljesebben, a lehető leggyorsabban, a lehető legkisebb idő és anyagiak ráfordításával hozzájuthassanak.

A könyvtár – több évezredes története során a folyamatosan változó igények által meghatározott szempontok szerint – dokumentumokat gyűjt; az összegyűjtött dokumentumokat – szintén definiált és történelmileg változó szempontok figyelembevételével – feldolgozza, megőrzi és az előzőkhöz hasonló történelmi, társadalmi determináltsággal a könyvtárat használók rendelkezésére bocsátja. Ha e folyamat mélyebb rétegeit is vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a klasszikus könyvtárkép az utóbbi évszázadokban lezajlott információs forradalmak eredményeként folyamatosan és lényegesen bővült, differenciálódott. Az elektronizáció és a digitális technika robbanásszerű könyvtári elterjedése és ezzel a könyvtári tevékenység újabb szélesedése a távközlési csatornákon át történő, a távoli elérési források, adatbázisok offline használatával kezdődött, majd már az interaktivitást lehetővé tevő online eléréssel folytatódott, és kiteljesedése napjainkban zajlik a web2.0 alkalmazásokra alapozott közösségi használatával. A digitális technika könyvtári felhasználásának kiteljesedését jelentette a bibliotékákba érkező dokumentumok adatairól, a metaadatokról készült információs adatbázisok digitális előállítási lehetőségeinek és az így létrehozott információs bázisok online elérhetőségének, majd közösségi szerkesztésének megteremtése. Ezzel a könyvtárak maguk is szabad hozzáférésű adatbázisgazdákká váltak és az internet elérhetőségével az információk kezelésének további, újabb lehetőségei nyíltak meg. A megszo-

kott korábbi könyvtári információkeresési gyakorlatot kiegészíti több, a további keresések végzésére alkalmas adatbázis, a primer, szekunder és terciér információkat tartalmazó forrás használatának kínálata. Az internet nyújtotta kommunikáció lehetőségével korábban soha nem látott mennyiségű információs forrásban történő egyidejű keresés valósulhat meg.

E folyamathoz szorosan hozzátartozik az is, hogy a köztudatban élő, klasszikus könyvtárképet az elmélyült olvasás, tanulmányozás, a fóliánsok, a nyugalom palotájának csendjét felbolygatta az információs és a tudásközpontú társadalom víziója, majd valósága. A könyvek és a könyvtár jövőjéről megjelent, könyvtárnyi mennyiségű írás egy része – tegyük hozzá azt is, hogy mint minden új média megjelenése esetén – vészharangokat kongatott a könyv és az olvasás kultúrája felett, a Gutenberg-galaxis végét jósolva, mások pedig igyekeztek eliminálni az információs bumm, a Neumann-galaxis hatásait. Magunk a két szélsőséges nézet között foglalunk e témában állást: ahogyan az információközvetítő elemek története során bármikor, úgy az információs és a tudásalapú társadalomban is megtalálják majd saját helyüket a különböző ismerethordozók, közöttük az írásos kultúrát közvetítő könyvek és folyóiratok is, csak úgy, mint az új, az elektronikus, illetve digitális dokumentumoknak nevezettek. Miközben – véleményünk szerint – a hagyományos írásbeliség

kultúrájának nincs félnivalója a kiszorulástól, sőt az írás újabb közlési csatorna meghatározó kódrendszerévé is vált, aközben használatukban vitathatatlanul alapvető változásokat hozott a digitális úton elérhető egyéb dokumentumok megjelenése, elterjedése és egyre népszerűbbé válása. A hagyományos könyvtárkép legmeghatározóbb attribútumai – a könyvekkel, folyóiratokkal tömött könyvespolcok, raktárak – újabb jellemzőkkel bővültek: a monitorokkal, a klaviatúrákkal, a vonalkódokkal, a QR-kódokkal, az internetes csatlakozást lehetővé tevő kábelcsatornákkal, illetve wifieszközökkel, e-book-olvasókkal, hogy csupán a leglátványosabb elemeket említsük.

Amiközben – és nem csupán a könyvtárszakmai berkekben – továbbra is össze-összezsapnak a „bookless library” és a „bookfull library” hívei, addig a könyvtárat használókat továbbra is csupán az foglalkoztatja, ami mindig is: a tanulmányaikhoz, kutatásaikhoz, munkájukhoz, hobbijukhoz, továbbá pusztán az olvasás öröméhez szükséges információs forrásokhoz, művekhez, olvasmányaikhoz a lehető legteljesebben, a lehető leggyorsabban, a lehető legkisebb idő és anyagiak ráfordításával hozzájuthassanak. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a valós és a potenciális könyvtárhasználók, akiknek érdekében és szolgálatában a könyvtárak működtetése, fenntartása történik, sem maradhattak kívül ezeken a változásokon. Egyrésztől azért, mert a társadalom és az egyén életének többi színterén is hatottak az elektronizációs, digitális folyamatok, másrészt pedig azért, mert a korábbi, meghatározóan papíralapon elérhető könyvtári szolgáltatásokhoz ma már nagy részben az elektronikus csatornákon át vezet az út. Ráadásul az utóbbi sokkal kényelmesebben, akár otthonról pizsamában, papucsban, az idő- és a térbeli korlátoktól függetlenül érhető el: mindig, mindenhol, ahol a hálózat működik, rendelkezésre áll. Mindezekon túl a világhálón működő könyvtári szolgáltatások népszerűségéhez az is nagyban hozzájárult, hogy különösen a digitális bennszülött generáció körében egyre inkább a mindennapok divatjává is vált az IKT-eszközök használata. E jelenségek nyomán ismét csak megkondították a harangokat a könyvtárak, a könyvtári szolgáltatások szükségessége, fenntarthatósága fölött. Írásunk összeállításával az volt a célunk, hogy megvizsgáljuk a pro és kontra megszólalók állításainak a valóság által igazolt tartalmát. Vajon a mindennapok könyvtárhasználatának országos statisztikai adatai az egyik vagy a másik szélsőséges véleményt támasztják-e alá, vagy az igazság ez esetben is valahol a mediánban van? Indokolt-e szembeállít-

tani a könyvtárat és az internetet, vagyis azt kívánjuk-e igazolni, amit írásunk címe is sugall: a könyvtár vagy internet gondolata helyett a könyvtár és internet-e a helyes irány?

Mindezek kutatására és igazolására a kvantálhatósági szempontokat lehetővé tevő hazai országos könyvtári statisztikai adatsorokat használtuk [1], amelyek segítségével – az IKT-eszközök és a digitális tartalmak széles körű terjedésének köszönhetően – igen szemléletesen rajzolhatók meg az utóbbi néhány év könyvtárhasználati szokásainak változásai. A számszerű adatok mögött kibontakozó folyamatok mindenekelőtt azt mutatják, hogy a könyvtári tartalmak, a könyvtári szolgáltatások iránt az utóbbi években sem csökkent az igény. Ellenkezőleg! A könyvtárhasználatok száma folyamatosan növekszik. Mindössze annyi történt, hogy a korábbi egycsatornás, és kizárólag a személyes látogatással megvalósuló szolgáltatási platform kibővült a távoli elérésű igénybevétel lehetőségével.¹

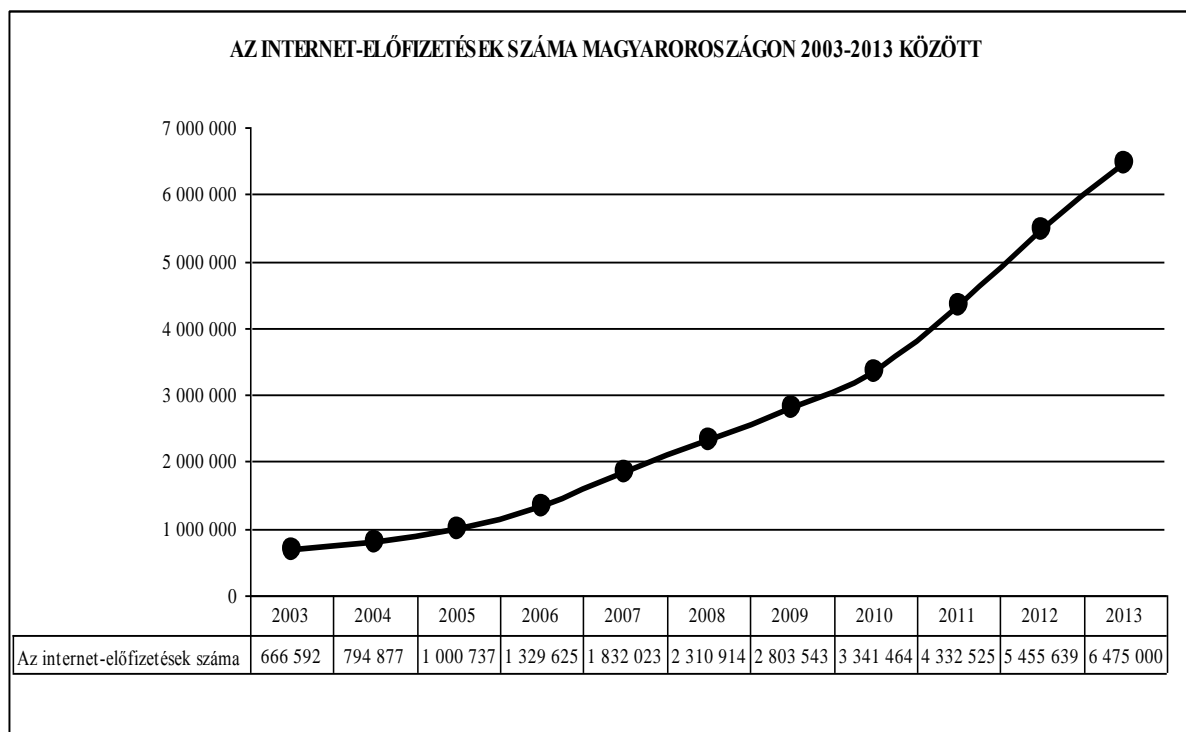
Am a következőkben bemutatásra kerülő adatok és tendenciák valóra válásának elengedhetetlenül fontos, ugyanakkor a könyvtárügyön kívüli tárgyi és emberi tényezőkön múló feltételeiben is komoly módosulásoknak kellett történnie ahhoz, hogy a könyvtárak szolgáltatási rendszerének igénybevételében megtörténhessenek a változások. E tényezők közül itt most csupán két elemet emelünk ki: az internetnek a lakosság széles körében történő elterjedése, vagyis magának a hálózatnak mint technikai feltételnek a megléte; továbbá az internet-penetráció, a világháló használatára való hajlandóság növekedése. E szempontok figyelembevétele készítette a technikai feltételek adatainak vizsgálatát, amelyet a releváns statisztikai adatokból gyűjtöttünk össze. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az internet használatára, pontosabban szólva annak humán tényezőire vonatkozóan szinte alig állnak rendelkezésünkre olyan adatok, információk, amelyek a hálózat használatának mélyebb rétegeit, szokásait, motivációit stb. mutatnák be, ezért e téren csupán sekélyebb mértékű összefüggésekre tudunk majd rámutatni. Mindazonáltal dolgozatunk vizsgálatában ezek csupán mint környezeti tényezők bemutatásának szempontjaiként merülnek fel, így munkánk fókuszában nem ez, hanem a könyvtárhasználat utóbbi hét évben történt változásainak feltérképezése, valamint e változások tendenciájának meghatározása áll. Írásunkban választ keresünk arra a kérdésre is, hogy e téren a különböző könyvtártípusokat szignifikáns különbségek, vagy inkább ha-

sonlóságok jellemzik. Végül kísérletet teszünk arra, hogy az adatok, elemzések, jellemző folyamatok felderítése alapján meghatározzuk azokat az irányokat, feladatokat, amelyeket a hazai könyvtárügynek a jelenleginél jóval hangsúlyosabban kell képviselnie és megvalósítania annak érdekében, hogy a könyvtárak valóban eleget is tudjanak tenni az információs és tudásalapú társadalom fejlődési folyamatai által diktált igényeknek és az ezekből eredő gyors változásoknak.

A technikai és a humán tényezők vizsgálata: az internet-ellátottság és az internethasználat változásai

Hazánkat az internet-ellátottság és internethasználat alapján sok éven keresztül az európai közegben történő összehasonlítások során a közepesnél gyengébbet, majd a közepes szintet mutató országok közé sorolták. Ugyanakkor a magyarországi adatok önmagukban folyamatos és dinamikus növekedést mutattak. Ennek szemléltetésére álljon itt a Központi Statisztikai Hivatal internet-előfizetésre vonatkozó adatsora [2], továbbá az azok alapján a szerző által készített diagram (1. ábra).

A diagramon szereplő vonal egyértelműen mutatja a több mint egy évtizednyi növekedés tendenciáit, amelynek során a hazai internet-előfizetés mértéke közel tízszeresére növekedett. Mindezekon túl az is jól látható, hogy a növekedés mértéke nem egyenletes, hanem annak dinamizmusa szerint három szakaszra tagolható. Az első szakasz 2003 és 2005 közé tehető, amikor ugyan folyamatos és egyenletes, de a későbbi szakaszokhoz viszonyítottan mérsékelt a növekedés. A második szakasz 2006 és 2010 között érzékelhető. Ez alatt az öt év alatt az internet-előfizetés növekedésében lényegesen nagyobb ütemet látunk, mint az első szakaszban, az éves növekedés mértéke minden évben mintegy félmillióra tehető. Ám a legerősebb növekedési dinamizmust az utolsó három év mutatja: 2011 és 2013 között évente átlagosan egymillióval, vagyis az előző szakaszhoz képest dupla mértékű emelkedést tapasztalhatunk; évről évre közel húsz százalékos a növekedés aránya. Így 2013 végére az előfizetések száma megközelítette a 6,5 milliót. Az utóbbi évek jelentős változást hoztak a tekintetben is, hogy egyre nagyobb teret nyert az egyéni előfizetők aránya: 2013-ban ez az arány már háromnegyedet tett ki, míg az üzleti előfizetések csupán a teljes mennyiség egynegyedét jelentették. Néhány évvel korábban ezek az adatok éppen fordított arányokat mutattak.

1. ábra Az internet-előfizetések száma Magyarországon 2003–2013 között

A globális adatsorok részletezőbb vizsgálata már átvezet ahhoz a kérdéskörhöz, amelyben az internethasználat mélyebb rétegeire kívánunk rámutatni. Ezek az adatok, már lehetőséget adnak arra is, hogy vertikális összefüggéseket is bemutatásunk, továbbá a humán faktor legfőbb fejlődési irányait is érinthessük. A *Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság* 2013-ra vonatkozó adatközlése szerint ma már a háztartások 61 százalékában tudnak az internethez hozzáférni; a közvetítő eszköz lehet számítógép vagy okos telefon. [3] Ugyanebben a jelentésben találhatjuk meg a 2003 és 2013 közötti évek internethasználatának és -elérési lehetőségeinek változásairól szóló adatokat is. Míg 2003-ban a 14 év feletti lakosságnak mindössze 21 százaléka használta az internetet, addig 2013-ra a magyar lakosság internethasználata több mint háromszorosára, 66 százalékra növekedett, vagyis egy évtized alatt csaknem megfordult az arány. Ugyanakkor az is tanulságos, hogy míg 2003-ban – ugyanebben a korosztályban – a 20 százalékos internethasználat otthoni aránya mindössze 8 százalékot, a más helyen való használat pedig 13 százalékot tett ki, addig 2013-ban a 66 százalékából 61 százalékot ért el az otthon is internetező aránya, és mindössze 5 százaléka a lakosságnak az, aki csak az otthonon kívül használja a világhálót. A tizenegy év adatsorainak e szempontból történő további vizsgálata azt mutatja, hogy az otthoni internetelésben 2006-ról 2007-re történik lényeges arányemelkedés, a korábbi és a későbbi egyszámjegyes növekedéssel szemben, ekkor 11 százalékkal nőtt az otthon is internetező aránya. Természetesen ezzel párhuzamosan csökken azoknak a száma, akik otthon nem használják a világhálót.²

Közismert, hogy a lakosság korcsoportonkénti megoszlása jelentősen eltérő internetezési szokásokat mutat. A legintenzívebb használatot a digitális bennszülött korosztály mutatja, és az egyének korának növekedésével egyre inkább csökken a világháló és tegyük hozzá, hogy a számítógép egyéb célú használata is. Ugyanakkor éppen az utóbbi évek (2010–2013 közötti) adatsorai azt mutatják, hogy az idősebb korosztályban is egyre nagyobb az internethasználók aránya. A 40 és 59 éves korosztály, vagyis a középgeneráció körében a megjelölt négy év alatt 49-ről 65 százalékra, míg a hatvan év felettiéknél 15-ről 29 százalékra emelkedett az internetet otthon használók aránya. Az utóbbi korosztály esetében 2012 és 2013 között csaknem 10 százalékos volt az emelkedés. Ez azt jelenti, hogy az otthoni internethasználatban e korcsoportban a legintenzívebb az emelkedés mértéke. Érdekes adat, hogy a 14-39 éveseknél

ezzel szemben – jóllehet igen kis mértékű, de mégis – csökkenés mutatkozik. [3]

Kutatásunk szempontjából érdemesnek tartjuk azt is megvizsgálni, hogy a hálózaton történő munkálkodásnak milyen céljai vannak. Jóllehet e téren lényegesen kevesebb ismeretünk van, mint a penetráció esetében, ám a könyvtárak szolgáltatási rendszere igénybevétele változásainak vizsgálata során fontosnak tartjuk azt láttatni, hogy a könyvtárak által betöltött főbb funkciók megjelennek-e az internethasználat céljaiban. Gondolunk itt például az információszerzésre, a tájékozódásra, a tanulásra, továbbá a munkavégzéshez szükséges tudás bővítésére. Feltételezésünk az, hogy ha az internethasználat céljai között ezek a hagyományosan a könyvtári szolgáltatásokhoz kötődő funkciók markánsan megjelennek, úgy e tevékenységekben a könyvtárak szolgáltatásai feltétlenül az egyik fő használati forrást jelenthetik. A közelmúltban szintén a Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság végeztetett e témában empirikus kutatást, amelynek eredményei azt mutatják, hogy az internethasználat túlnyomó része tanulási, információszerzési, tájékozódási, valamint a munkavégzéshez szükséges tudás bővítésére irányuló célokat szolgál. [4] A közzétett adatok azt mutatják, hogy a magyar lakosság internethasználatát a 14 éven felüliek körében túlnyomórészt az információszerzés, az informálódás³ határozza meg. A három évre (2010–2012) kiterjesztett mérési eredmények egyben azt is reprezentálják, hogy ez a funkció a nethasználat mintegy 90-95 százalékát teszi ki. A második legnépszerűbb internetes tevékenység a neten történő társas élet folytatása⁴; ez a világháló használatában átlagosan 80-85 százalékot jelent. A harmadik legnépszerűbb internet-használati célt a kötelelességteljesítésben⁵ jelölték meg, ez a tevékenységcsoport 80 százalékos részesedést mutat⁶. Véleményünk szerint a könyvtári szolgáltatások elsősorban a kötelelességteljesítés célban megjelölt tevékenységek egy részénél számíthatnak hasznosságra: a tanulás, az anyaggyűjtés, az információszerzés tanulmányokhoz, információszerzés munkához, kapcsolattartás és ügyintézés tanítványokkal. Ezeken kívül, nagyságrendekkel kisebb mértékben ugyan, de a könyvtári szolgáltatásokat vonzhatják az informálódási célú tevékenységcsoportok, bár ezekhez már többnyire nem szükséges a könyvtári közvetítés, hanem a direkt utak a járatosak.

Az internetezési szokások vizsgálatában még egy utolsó szempontot szeretnénk kifejteni. A Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság megbízásából vég-

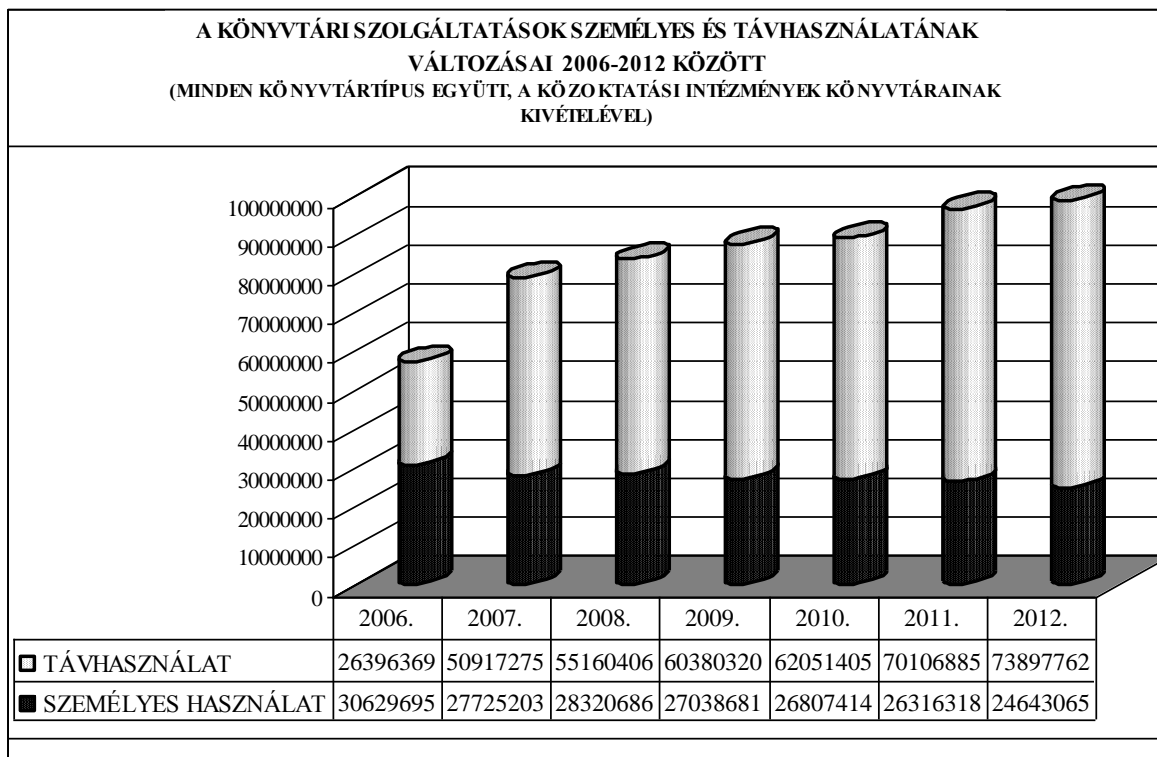
zett felmérés kiterjedt arra is, hogy a magyar lakosság 14 éven felüli része az otthonán kívül jellemzően mely helyszíneken internetezik. Ebből a szempontból a könyvtárak és a közösségi házak, valamint a teleházak kerültek egy kategóriába, és az eredmények azt mutatják, hogy az internet otthonon kívül történő használatában ezek a helyszínek ma már egyáltalán nem népszerűek: a 12 kategóriából a nyolcadik helyen állnak, átlagosan 13-15 százalékos részesedéssel. Az iskolák és az iskolai könyvtárak egy hellyel előzik meg a nyilvános könyvtárakat, 18-20 százalékos részesedéssel. Ennél az adatsoportnál az otthonon kívüli legnépszerűbb kategóriát a mások (barátok, tanuló társak stb.) lakásában történő internetezés adja.

Az internethasználat e viszonylag hosszadalmasabb elemzése összességében azt mutatja, hogy a világháló használata egyre inkább beépül a köznap tevékenységekbe, és ezen túl egyre nagyobb szerepet kap az otthonról papucsban és pizsamában, továbbá amikor én érek rá szempontok érvényesítése: a háztartások 61 százalékában már elérhető a hálózat, a háztartásokon kívüli internethasználatban pedig a mások lakásán történő nethasználat az összesnek mintegy egyharmadát teszi ki. Vagyis azt szeretjük, ha az információk direkt módon a „házhöz jönnek”. Természetes,

hogy ezek a szempontok nem csupán az internethasználat egyes szegmenseiben érvényesülnek, hanem általánosan, annak minden tartalmára igazak, így a könyvtárak által nyújtott webes és egyéb online szolgáltatásokra is.

A könyvtári szolgáltatások személyes és távoli elérésű használatának változásai a statisztikai adatok tükrében 2006 és 2012 között

A következőkben a hazai könyvtári rendszer statisztikai jellemzőit a legteljesebb mértékben feltáró, évenként összegyűjtött statisztikai adatsorok [1] segítségével mutatjuk be a könyvtári szolgáltatások személyes és távoli elérésű használatának változásait.⁷ Munkánk során felhasználtuk a számszerű adatokat, továbbá a tendenciák érvényesülésének reprezentálása céljából az éves adatokat kronológiai sorrendben adatsorokba, majd diagramokba szerkesztettük. A kigyűjtött és megszerkesztett adatok, továbbá az azok alapján létrehozott diagram szemléletesen mutatja nem csupán a hazai könyvtárhasználat évről évre történő emelkedését, hanem a személyes és a távoli használat arányainak változásait is (2. ábra).

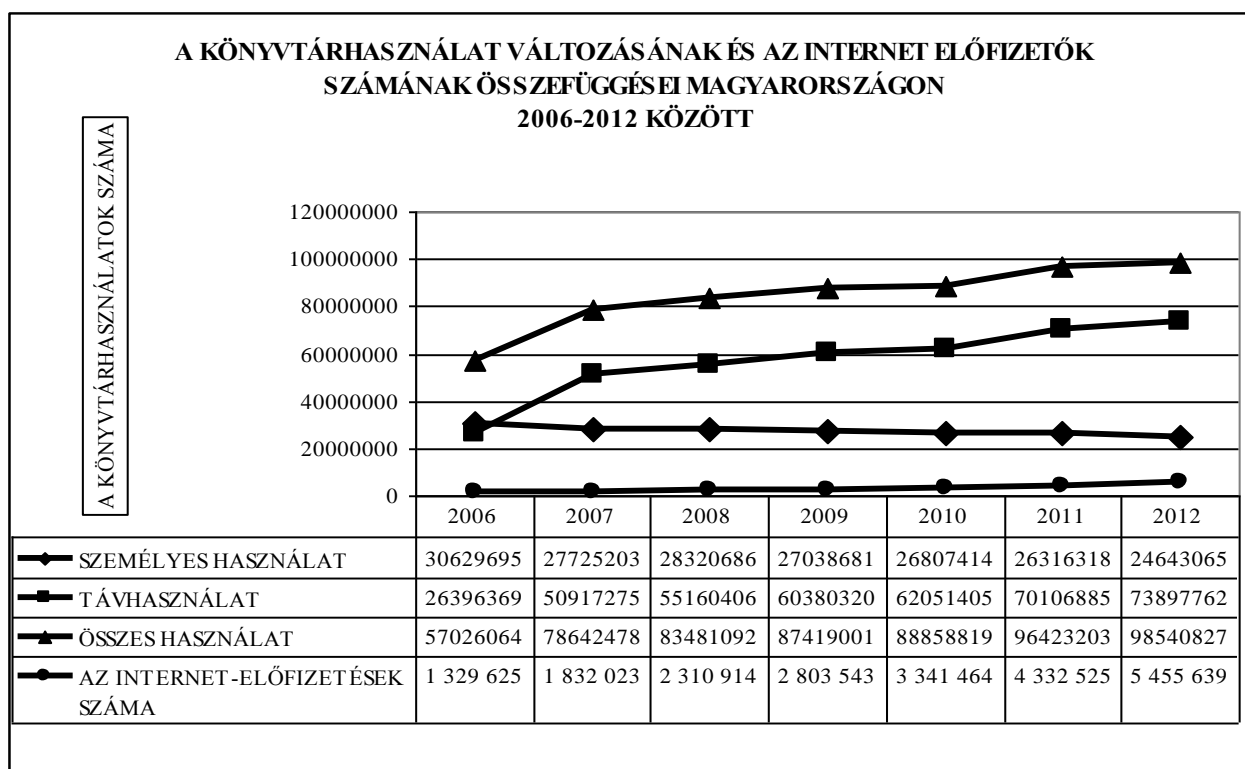
2. ábra A könyvtári szolgáltatások személyes és távhasználatának változásai 2006-2012 között

A hazai könyvtárak használata statisztikai adatai részletezőbb elemzésének első lépéseként feltétlenül fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy – minden ellenkező híreszteléssel szemben – a könyvtári szolgáltatások iránti igény hazánkban nem csökken, hanem éppen ellenkezőleg, folyamatosan és egyáltalán nem elhanyagolható mértékben növekszik. Jóllehet vizsgálatunkat és írásunkat nem ennek a témának szenteltük, ám mégsem mehetünk el szó nélkül a könyvtárak szükségességéről, esetenként az intézménytípus halálát vészjósló destruktív kijelentések mellett. Az általunk vizsgált hét év alatt a hazai könyvtárak összesített használati adatai a valamivel több mint 57 millióról közel 100 millióra⁸, vagyis több mint 40 százalékkal növekedtek (2. ábra). A 2006 és 2007 évek között jelentős ugrást láthatunk, közel 38 százalékos az emelkedés, míg 2007 és 2010 között a továbbra is egyértelműen növekvő tendencia mellett, csupán szerényebb, de határozott emelkedést láthatunk, majd 2010 és 2011 között ismét jelentősebb a növekedés mértéke. Visszatulva az előző részben taglalt, a szintén 2010-ben megindult, majd a következő három évben (2011–2012–2013) a fejlődés dinamizmusát növelő internetpenetráció emelkedésére, talán nem túlzás azt állítani, hogy az internet-hozzáférés növekedése

és a könyvtárak használatának emelkedése között összefüggés mutatkozik.

Ha az adatokat tovább elemezzük, úgy egyre bizonyosabbak lehetünk abban, hogy a két adatsor mögött meghúzódó jelenségek, használatok egymást erősítő faktorokként hatnak. Azok a kényelmi és időtakarékosági szempontok, továbbá idő és térbeli korlátozás nélküli lehetőségek, amelyek a könyvtárak online elérhető szolgáltatásaiban is érvényesülnek, egyértelműen pozitív használati eredményeket mutatnak (3. ábra).

A 2006 és 2010 közötti évek az internet-előfizetés szempontjából a második szakasz tendenciáit mutatják. Ebben a fázisban az internet-előfizetés növekedésének mértéke lényegesen nagyobb ütemet mutat, mint a 2003 és 2006 közötti éveké, és ennek eredményei a könyvtárak használatában már 2006-ban, de különösen 2007-ben megjelennek: a személyes és a távhasználat adatait mutató vonalak ebben az évben metszik egymást, itt kerül felülre a távhasználat. Az évek előrehaladásával országos összesítésben a távhasználat, valamint a személyes használat statisztikáját mutató vonalak egyre inkább ollószerűen nyílnak szét. Az internet-

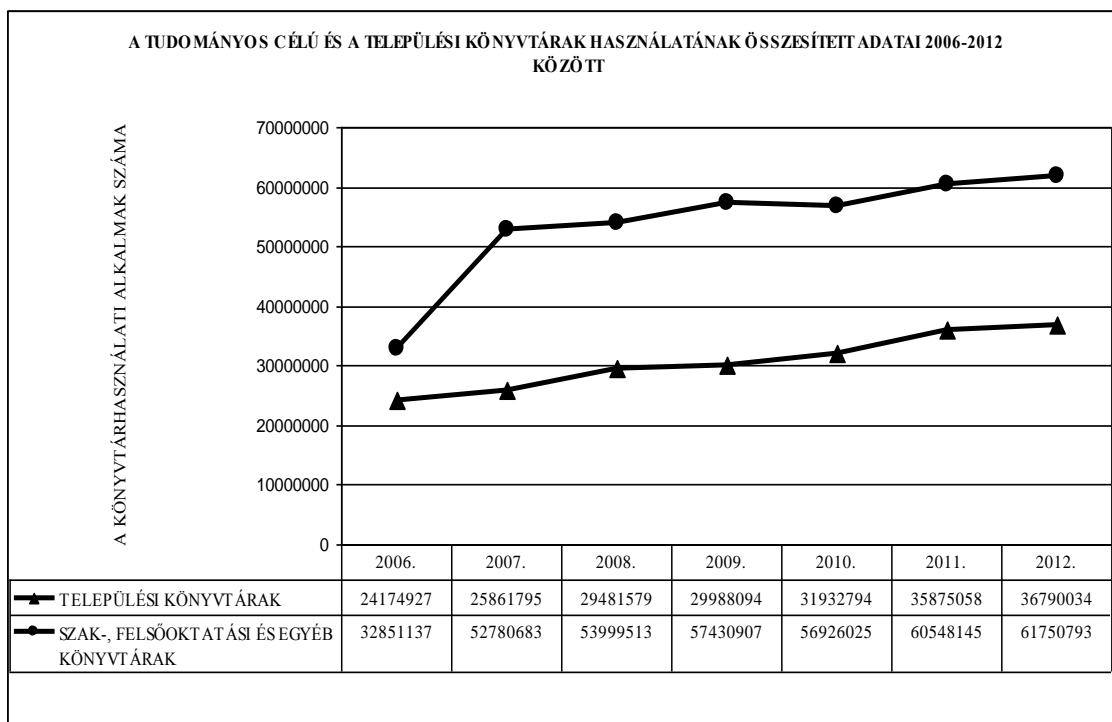

3. ábra A könyvtárhasználat változásainak és az internet-előfizetők számának összefüggései

penetráció harmadik szakaszában, amelyet 2011-től számítunk, a könyvtárak használatára vonatkozó adatokban az addig egyenletes növekedést mutató ollószerű ábra felső vonala – vagyis a távhasználat – felfelé ívelő törést mutat. Ugyanakkor a személyes használatot mutató alsó szár esetében nem történik lefelé ívelő törés, hanem továbbra is egyenletes, de határozott csökkenés látható. Ha tovább vizsgáljuk a diagramot, úgy azt láthatjuk, hogy az ábrán a legfelül lévő és az összes könyvtárhasználatot ábrázoló vonal szinte teljesen párhuzamosan fut a távhasználati adatok vonalával. A két vonal ívének szinte teljes azonossága azt mutatja, hogy a könyvtárak összesített használati mutatóinak emelkedésében a távhasználat növekvő tendenciája érvényesül, mégpedig olyan mértékben, hogy még a személyes használat csökkenését is képes kiegyenlíteni.

Az országos összesített adatok elemzése során még egy igen jelentős összefüggésre szeretnénk az olvasók figyelmét felhívni, a települési és a tudományos célú könyvtárak használati adataiban az online könyvtárhasználat nyomán megmutatkozó strukturális különbözősége. A vizsgálatunk periódusát jelentő első évben a hazai könyvtári rendszer összesített (kivéve az iskolai könyvtárakat) használati adatai az 57 milliós nagyságrendet mutatják. Ebből a tudományos célú kollekciók használata 58 százalékban, míg a települési könyvtárak

42 százalékban részesedtek. A tudományos gyűjtemények esetében 2007-ben a diagramon is jól látható, hogy ugrásszerű használati növekedés mutatkozik. Ebben az évben a teljes hazai könyvtári rendszer használata már több mint 78 milliós nagyságrendet mutat. Ez elsősorban a tudományos célú gyűjtemények online használata kiemelkedő növekedésének köszönhető, és ez a folyamat az országos használati adatokat is jelentősen befolyásolta, továbbá elindított egy igen jelentékeny aránymódosulást is. A tudományos és a közösségi célú könyvtárak korábbi viszonylag kiegyensúlyozott és állandósult használati aránya a szakkönyvtárak javára tolódott el. A korábbi 58:42 részesedési arány 2007-ben 67:33 részesedési arányra változott, és ez az arány a vizsgált időszak további éveiben is jellemző maradt, jóllehet kisebb hullámzások érzékelhetők benne (4. ábra). Közérthetőbben megfogalmazva, a hazai teljes könyvtárhasználat mintegy kétharmadát a nemzeti, a szak- és felsőoktatási könyvtárak teszik ki, és a maradék egyharmadnyi részt a települési könyvtárak forgalmi adatai adják. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az online használati lehetőségek eredményeként a könyvtári szolgáltatások népszerűsége a tudományos célú tékák potenciális és valós használói közegében átütőbb és pozitívabb eredményeket hozott, mint a települési könyvtárak esetében.

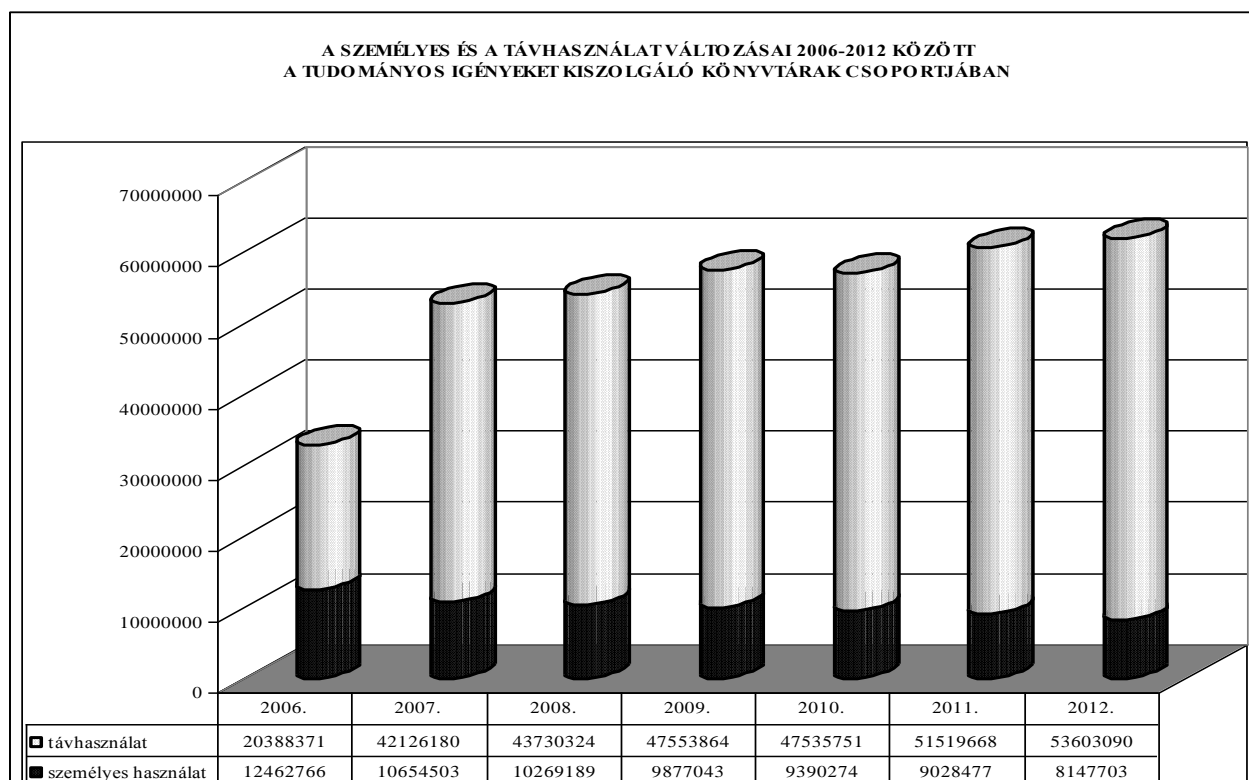
4. ábra A tudományos célú és a települési könyvtárak használatának összesített adatai 2006–2012 között

A könyvtári szolgáltatások személyes és távoli elérésű használatának változásai a különböző könyvtártípusokban

A könyvtári szolgáltatások igénybevételének módjára vonatkozó statisztikai adatok elemzésénél érdemesnek tartottuk megvizsgálni, hogy a könyvtári igények különböző szintjeit kielégítő könyvtártípusok használatában jelentkezik-e, illetve azok elsődleges használói mutatnak-e e téren szignifikáns eltérést egymástól, avagy a tendencia minden könyvtártípusnál és minden használói csoportnál egyaránt és egyformán jellemző. A sajátos könyvtári funkciókat, továbbá használóik általános jellemzőit figyelembe véve – követve az országos statisztikai rendszer struktúráját – két csoportra bontottuk a hazai könyvtárakat: az első csoportba soroltuk a többnyire tudományos igényeket kiszolgáló kollektívokat, a nemzeti könyvtárat, a szakkönyvtárakat, a felsőoktatási könyvtárakat, továbbá a munkahelyi és egyéb szakkönyvtárakat; a második csoportba pedig a települési könyvtárak kerültek. Azt feltételeztük, hogy a különböző olvasói, használói csoportok személyes és távhasználati szokásai eltérnek egymástól. Hipotézisünket azokra az internethasználat lakossági rétegződésére vonatkozó mérésekre, tapasztalatokra alapoztuk, amelyeket a Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság tesz közzé, és amelyek legfontosabb jellemzőit írásunk első fejezetében már ismertettük, vagyis a lakosság sokféle és bonyolult rétegződése eltérő internet-penetrációt és használatot indukál. Úgy véltük, és vizsgálatunk igazolta is ezt, hogy az első csoportba kerülő könyvtárak potenciális és valós használói mind az internet-penetrációban, mind pedig a hálózat használatában a hazai átlagnál jobb eredményeket mutatnak. Ezért az első csoportba sorolt könyvtárak elsődleges használói időben korábban és intenzitásában is nagyobb mértékben élnek a világháló adta könyvtárhasználati lehetőségekkel. Ugyanakkor – feltételezésünk szerint – a második csoportba sorolt közcélú, települési könyvtárak elsődleges használóinak összetétele sokkal inkább hasonlít a hazai átlagos világháló-használóhoz, mivel a kiszolgálandó közeg ebből a szempontból is jóval heterogénebb, mint az előző csoport. Így megalapozottnak tartjuk azt a feltevésünket, hogy a második csoportba sorolt könyvtárhasználók az előző csoporthoz viszonyítva, időben kissé megkésve és kisebb intenzitással veszik igénybe a könyvtárak online szolgáltatásait.⁸

A szolgáltatások személyes és távoli elérésű használatának változásai a tudományos igényeket kiszolgáló könyvtárak csoportjában

A rendelkezésünkre álló statisztikai adatok és az azok nyomán összeállított, elsősorban a tudományos munkát szolgáló könyvtárakról készített diagram (5. ábra) részben hasonlóságokat, részben pedig jelentős különbségeket mutat az országos adatsorokhoz képest. E könyvtárak esetében is teljesen egyértelmű a távhasználat növekedésének és a személyes könyvtárhasználat csökkenésének, továbbá a könyvtárhasználat mértékének jelentős növekedése. Ez utóbbi a mintegy 33 millióról csaknem kétszeresére, közel 62 millióra növekedett, s a legnagyobb mértékű emelkedés 2006-ról 2007-re történt, amikor a távhasználat egyik évről a másikra duplájára szaporodott.⁹ A személyes és a távhasználat közötti megoszlásban azonban már szignifikáns különbséget fedezhetünk fel az országos adatok és a tudományos igényeket kiszolgáló könyvtárak használatának statisztikai jellemzői között. Ez egyrészt azt jelenti, hogy e könyvtártípusok esetében a távhasználat (62%) már a vizsgált ciklus legelején jelentősen meghaladta a személyes használatot (38%), míg a minden könyvtártípusra kiterjesztett adatsornál 2006-ban ez még fordított arányt mutatott: a személyes használat meghaladta az összes felét (53,7%), míg a távhasználat képviselte a kisebb arányt (46,3%). 2007-re a szakkönyvtárak esetében a távhasználat már döntő nagyságú dominanciát mutatott: a több mint 52,5 milliós használati alkalmából mindössze 20 százalékot tett ki a személyes, ezzel szemben már 80 százalékot a távhasználat. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy miközben a könyvtárhasználat számában is igen jelentős, több mint egyharmados növekedés történt, aközben a távhasználat aránya rohamosan tovább emelkedett, és 2007-ben már csupán minden ötödik használó kereste fel személyesen a bibliotékákat, a többi esetben online használták őket. A valamennyi könyvtár használatát mutató diagramnál is ebben az évben történt az átütő változás, amelyet nyilvánvalóan befolyásolt a szakkönyvtárak használati arányainak jelentős változása is. Az könyvtári szolgáltatások teljességének igénybevételénél több mint egynegyed mértékű növekedés mellett a személyes használat aránya már alig mutat többet egyharmadnál (35,3%), míg a távhasználatnál jelenik meg a másik kétharmad (64,7%). A vizsgált időszakban újabb, ilyen nagyléptékű arányváltozás ugyan nem tapasztalható, de a távhasználat dominanciájának emelkedése mindkét adatsornál egyértelműen jellemző.

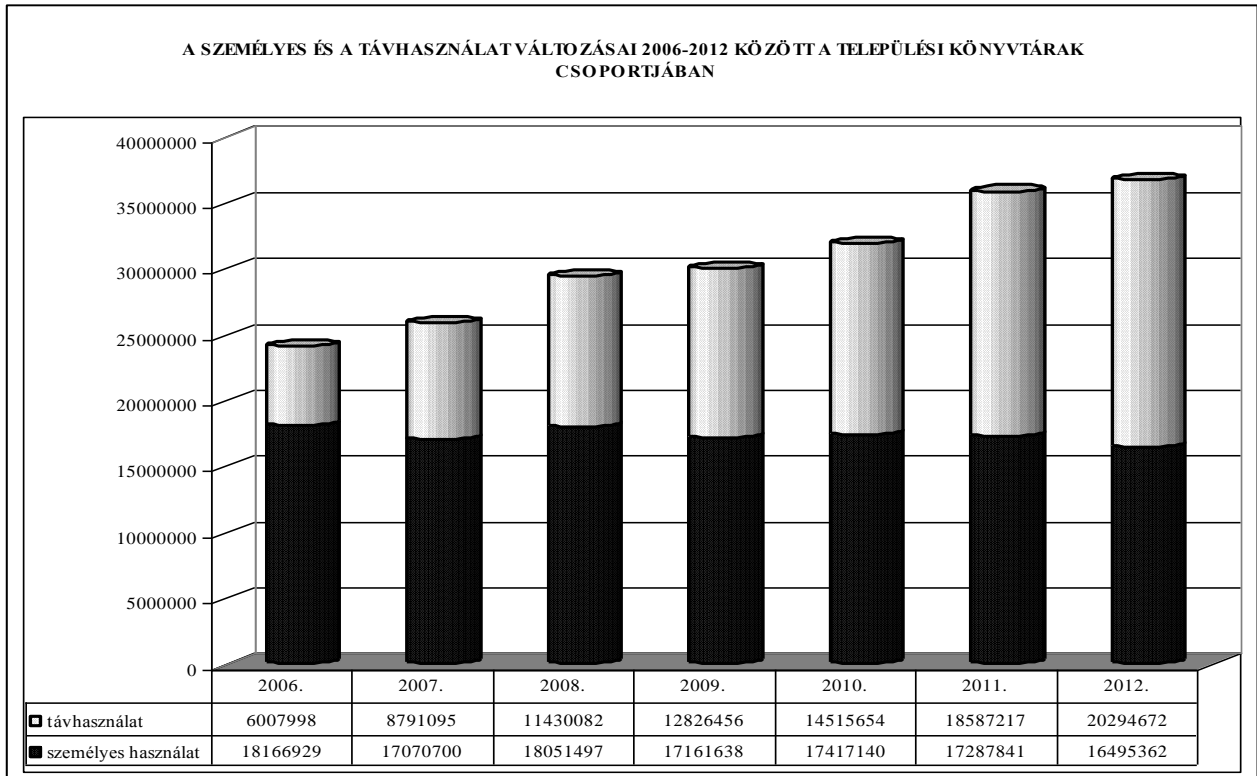

5. ábra A személyes és a távhasználat változásai 2006–2012 között a tudományos célú könyvtárakban

A szolgáltatások személyes és távoli elérésű használatának változásai a települési könyvtárak csoportjában

A magyarországi könyvtárak használatára vonatkozó statisztikai adatsorok vizsgálatának második összetevőjét a települési könyvtárak csoportja adja. A diagramok már az első pillantásra megmutatják a szignifikáns különbségeket. A települési ellátást szolgáló könyvtárak mind az országos adatoktól, mind pedig a tudományos célú gyűjtemények átlagától igen eltérő képet mutatnak, ugyanakkor a könyvtárhasználat népszerűségének növekedése itt is egyértelmű, még ha nem is olyan dinamikus, mint azt a korábbi könyvtártípusok esetében tapasztalhattuk (6. ábra). E könyvtárak esetében sokkal inkább jellemző a kisebb mértékű, de ugyanakkor egyenletes, kiegyensúlyozott, mint az ugrásszerű növekedés. A használat mértéke arányának növekedésében egyértelműen 2008, továbbá az utóbbi két év (2011–2012) mutat az átlagosnál nagyobb ütemű emelkedést, miközben a vizsgált ciklus első évéhez viszonyítva e könyvtár-típus összesített használata is a másfélszeresére – 24 millióról 36 millióra – emelkedett.

Mindazonáltal igen szemléletesen mutatja a diagram azt a különbséget, amely e bibliotékák potenciális és valós használói körének az internet-használat terén feltételezett heterogenitására is visszavezethető: a közkönyvtárak használói lényegesen kisebb mértékben élnek az online szolgáltatások használatával, mint a tudományos célú gyűjtemények olvasói. A vizsgált ciklus első évében, 2006-ban a mintegy 24 milliós használat 75 százalékban, vagyis több mint 18 millió esetben a valós fizikai könyvtári térben realizálódott, és mindössze 6 millió alkalommal (25 százalékban) használták a szolgáltatásokat a virtuális térben. Vagyis e könyvtárak esetében csupán minden negyedik használó élt az online lehetőséggel, míg a többiek a könyvtárban történő személyes jelenlét útján vették igénybe a szolgáltatásokat. Amint látjuk a diagramon, 2008-ban a korábbiaknál jelentősebb növekedés történt a könyvtárhasználat terén a közkönyvtárak esetében. Míg 2006-ban az összes használó 24 milliós nagyságrendet, addig két évvel később már közel 30 milliós nagyságrendet, vagyis csaknem 6 milliós növekedést mutat a statisztika. E könyvtártípus használati adatainak sajátos komponense, hogy míg a két év összehasonlításában a személyes használat szinte pontosan megegye-

6. ábra A személyes és a távhasználat változásai 2006-2012 között a települési könyvtárak csoportjában

zik, addig a távhasználat növekedésében mutatkozik meg a teljes használatban tapasztalható, közel 6 milliós növekedés. Ennek megfelelően két év alatt jelentősen megváltozott a személyes és a távhasználat aránya is. A személyes használat az összes használatnak 2008-ban már csupán 61 százalékát, – 14 százalékkal kevesebbet, mint 2006-ban – míg a távhasználat már 39 százalékát – a 2006-os arányokhoz viszonyítottan pontosan annyival többet, mint amennyivel a személyes használat aránya (14%) csökkent – teszi ki. Az éves statisztikai adatsorok következő fontos állomása 2011. Ez az első év, amikor a távhasználat aránya már meghaladja a személyes használatét. Így lényegében azt mondhatjuk, hogy ez az év jelenti a települési könyvtárak esetében a „Rubikonon történő átlépést”, amikor, ha nem is döntően, de már kevesebben használták a könyvtár valós, fizikai tereit, mint a virtuálisat. A közel 36 millió használatból valamivel több, mint 17 millió (48%) esett a személyes és 18,5 millió (52%) a távoli használat kategóriájába. 2012-ben pedig ez az arány még inkább eltolódott a távoli használat arányába: 55:45 százalékosá vált a megoszlás. A 2011. év által hozott és 2012-ben folytatódó változások összefüggést mutatnak a korábban tárgyalt

internet-penetrációval és internethasználattal. A települési ellátást biztosító könyvtárak statisztikai adataiból az olvasható ki, hogy ezeknél az intézményeknél a személyes és a távhasználat arányában a vizsgált években sokkal inkább megmaradt a hagyományos könyvtárhasználat, mint a tudományos célú könyvtárakban. Ugyanez állapítható meg akkor is, amikor az országos adatokhoz viszonyítunk. Ehhez azonban feltétlenül hozzá kell tennünk, hogy a nemzeti és a szak-, valamint felsőoktatási könyvtárak – amint azt már korábban bemutattuk – a hazai teljes könyvtárhasználat közel kétharmadát teszik ki, így az általuk determinált könyvtárhasználati jelenségek az országos átlagos adatokat saját irányukba, jelen esetben a távhasználat felé húzzák.

Ha visszalapozunk ahhoz a diagramhoz, amelyben ezeket az adatokat elemeztük, úgy azt láthatjuk, hogy Magyarországon az internet-előfizetések számában is éppen 2011-ben indult a harmadik, az előfizetések növekedésének legdinamikusabb szakasza, és a korábbi évekhez viszonyítottan erőteljesebb növekedés üteme 2012-ben és 2013-ban is megmaradt. Az ezekben az években végbement internet-előfizetés növekedésének ered-

ményeként 2013-ban már a lakosság 66 százaléka internetezett rendszeresen, így bizonyítottnak tartjuk azt az állításunkat, hogy a könyvtári szolgáltatások igénybevételében már egyértelműen vezető helyet elfoglaló távhasználat növekedése szoros összefüggést mutat a lakossági internethasználat szélesedésével. Nincs okunk feltételezni, hogy ez a tendencia a következő években ne folytatódna, sőt e jelenségek további erősödésére kell számítanunk.

A könyvtár vagy internet helyett a könyvtári szolgáltatások portfóliójának átalakítása internetre

Az írásunkban vizsgált hét év könyvtárhasználati adatai azt mutatják, hogy az online könyvtári szolgáltatások iránt az igény rohamosan növekszik, jóllehet a szakmai közéletben közismert, hogy a könyvtárak interneten elérhető szolgáltatásai, az utóbbi évek eredményei és fejlesztései ellenére sem érik el azt a szintet, amelyet megfelelő anyagi, technikai és emberi erőforrás ráfordítása mellett képesek lennének teljesíteni, és főleg nem érik el azt a szintet, amelyet a könyvtárak felé megnyilvánuló használói igények jeleznek. Ebben mind a kultúrpolitikának, mind a mindenkorli kormányzatnak és az ágazatért felelős tárcának, mind pedig a szakmát képviselő szerveződéseknek megvan a saját felelőssége. Ugyanakkor azt is el kell mondanunk: féltő, hogy ha ezek a fórumok a közeljövőben sem fordítanak nagyobb figyelmet és anyagi javakat az online könyvtári szolgáltatások kívánatos ütemű fejlesztésére, úgy a könyvtárak nem-hogy az információs társadalom alapintézményeivé nem válnak, hanem annak periférikus szereplőivé degradálódnak. Amint az adatokból látható, a könyvtárakat használók egyre inkább a távhasználati lehetőségek mellett voksolnak, s féltő, hogy ha a könyvtárak nem lesznek képesek sajátos tartalomszolgáltatásaikat megfelelő ütemben fejleszteni, úgy az egyfajta konkurenciát jelentő és a kínálati piacon már bőségesen jelen lévő véglegesen átveszik ezeket a feladatokat. A használóktól pedig hiába várunk a könyvtárak felé megnyilvánuló lojalitást, ők oda fordulnak igényeikkel, ahol ezeket az igényeket a legjobb minőségben, a legkényelmesebben és a leggyorsabban kielégítik majd. Ha a könyvtárak lesznek azok, akkor azok felé, ha más tartalomszolgáltatók, akkor pedig majd és részben máris mások felé.

Ám ahhoz, hogy e meglehetősen borúsnak ítélnélhető előrejelzés ne következzen be, és a könyvtárak ne

szoruljanak a hagyományosan a könyvtári és könyvtári információs feladatok körébe sorolt szolgáltatások perifériájára – a fenntartók szemléletmódjának átalakításán túl – szükség van a könyvtárosok mielőbbi szemlélet- és szolgáltatási kultúráváltására is. Ennek fontos összetevője, hogy a hagyományos szolgáltatási portfóliót – véleményünk szerint – igazítani szükséges az új és a jövőben várható használói igényekhez. Az új szolgáltatási rendszert az online lehetőségeknek kell meghatározniuk, mert a használói visszajelzések szerint már ma is és a jövőben még inkább a könyvtári szolgáltatások igénybevételénél ezek a legnépszerűbbek. Tekintettel arra, hogy rövid- és középtávon nem várható a könyvtárak finanszírozásának lényeges növekedése, így – véleményünk szerint – nem marad más lehetőség, mint a meglévő erőforrások átcsoportosítása a távoli elérésű szolgáltatások megerősítésére. Ehhez azonban a könyvtáros szakmának muszáj lesz szembesülnie azzal, hogy a hagyományos könyvtári tevékenység átalakítása, a korábban megszokott szolgáltatások kurtítása nélkül aligha lesz lehetséges. Az új kommunikációs csatorna, az internet és az annak segítségével elérhető tartalmak, információkat, lehetőségeket a könyvtári munkafolyamatok mindennapjaiba és teljességébe – a gyűjteményszervezéstől, a raktározástól a feldolgozáson és az emberi erőforrás-gazdálkodáson át a könyvtárak valós és a virtuális tereinek átalakításáig, a szolgáltatási palettáig – kell beépíteni és használni. Ehhez azonban olyan, merőben új szemléletmóddal kell a könyvtári, könyvtárosi tevékenységek, munkafolyamatok felé fordulnunk, amelyben az internet nem valamiféle konkurenciát, netalán ellenséget jelent a bibliotékák számára, hanem sokkal inkább a könyvtáros szerepkörének forradalmi megújítására, a szakma reneszánszára, a személyes szakmai innovációkra lehetőséget adó alkalmat.

A teljes átalakulási folyamat nyilvánvalóan nem fog egyik napról a másikra megvalósulni, a szemléletváltáshoz véleményünk szerint – a mérhető és tapasztalható, a használói igényekből eredő kényszer ellenére is – még hosszú évek kellene, és abban komoly szerep jut a könyvtárosképzésnek és továbbképzésnek is. Ám azon túl már most, rövid távon szükséges néhány olyan változtatási kényszerrel szembesülnünk, a használat révén megnyilvánuló kihívásokra válaszolnunk, amely gyorsíthatja e folyamatokat, és amelyek megvalósításához lényegében csupán az adatokból le-szűrhető szempontok érvényesítésére és szakmai összefogására van szükség.

Mindenekelőtt újra kell gondolni a személyes használathoz szükséges valós, fizikai és virtuális terek, továbbá a hagyományos és az online szolgáltatásokra fordított anyagi és emberi erőforrások arányának megoszlását, és azokat a tényleges használati arányokhoz kell igazítani. Érdeemesnek tartjuk újragondolni a gyűjteményszervezés kérdését, különösen abból a szempontból, hogy melyek azok a kiadványok, amelyeket egy kollekciónak valóban birtokolnia, sajátjaként raktároznia, őriznie, forgalmaznia kell, és melyek azok, amelyek esetében az (Just in Time) online hozzáférés, szolgáltatás mellett döntünk. A kérdés megfontolásának különös aktualitást ad két fontos momentum. Az egyik az Open Access¹⁰ jegyében éppen napjainkban kibontakozó repozitóriumalapítási hullám, amelynek első eredményei máris használhatók a könyvtári szolgáltatások rendszerében. A másik pedig a digitális könyvtári kollekciók szaporodása, a referenzmunkák, komplett életművek stb. online elérésének egyre gyarapodó lehetősége. Az anyagi lehetőségek korlátai és a józan szakmai megfontolások mentén mind a kutatói szférának, mind a könyvtáros szakmának egyre inkább élnie kell ezekkel a lehetőségekkel, és az így felszabaduló könyvtári potenciálokat az új, a távoli elérésű szolgáltatások felkutatására, megismerésére, létrehozására és a szolgáltatásokba történő bevonására lehet majd fordítani. Ugyanakkor a személyes használat mellőzése miatt felszabaduló valós, fizikai könyvtári terek hasznosítási lehetőségei újabb alternatívákat nyitnak meg a könyvtárak előtt. Erre vonatkozóan már idehaza is megjelentek azok a főként települési ellátást biztosító könyvtári kezdeményezések, amelyek a könyvtárral mint valós és virtuális közösségi térrel (is) számolnak. A szak- és felsőoktatási, közoktatási intézmények könyvtárai is élnek ezekkel a lehetőségekkel, de véleményünk szerint e könyvtártípusok elsősorban a tradicionális tevékenységükhöz inkább illeszkedő, a különböző tanulási formák, mint például az online, a közösségi tanulás, az e-learning, a MOOC (Massive Open Online Course) típusú tudás gyarapításában, az információs és médiaműveltség, a digitális írástudás alapozásában és fejlesztésében játszhatnak döntő szerepet.

További fontos feladat, hogy a hazai könyvtári rendszer technikai, technológiai szempontból is a legfejlettebb szolgáltatási lehetőséget használhassa. A távhasználat és a virtuális tér iránti igény jelentős mértékű növekedése, a szolgáltatási körbe bevont dokumentumok sokfélesége továbbra is a legfejlettebb adatátviteli technikát igényli, ezért

az országos hálózati fejlesztésekből a könyvtárak sem maradhatnak ki. Részben ehhez kapcsolódik, ám elsősorban a tartalmi kérdésekkel foglalkozik az a szempont, amelyben az elektronikus tartalmakról szólunk. Nem kívánjuk nevesíteni azokat az anomáliákat, amelyek az e-tartalmak, a digitális és a digitalizált tartalmak előállításában, gyűjtésében és nem gyűjtésében, feltárásában és fel nem tárásában az elmúlt évtizedekben érvényesültek, csupán utalni szeretnénk arra, hogy az immár számolatlan mennyiségben készült koncepció, stratégia, fejlesztési terv és a lehetségesnél jóval szerényebb eredmények után végre valóban az eredményekre, a teljesítményekre, a teljes könyvtári rendszer potenciáljára építő és a partikuláris érdekeken átlépő, operatív tervekre és megvalósításukra kellene összpontosítani. Az e-tartalmak integrált szemléletű kezelésében komoly adóssága a hazai közgyűjteményi rendszernek, hogy az ebbe a fogalomkörbe tartozó könyvtárak, levéltárak, múzeumok és elektronikus archívumok e-tartalmainak koordinációja még gyermekcipőben sem jár, jóllehet az e téren megvalósítható, integrált szolgáltatási rendszer kölcsönös és mérhető haszonnal kecsegtet valamennyi intézménytípus számára.

A használói igények alaposabb és mélyebb megismeréséhez, változásainak folyamatos figyelemmel kíséréséhez, méréséhez és elemzéséhez, valamint a prognosztizálható folyamatok megajzolásához a távhasználat jellemzőire vonatkozóan is jóval differenciáltabb és az összefüggések mélyebb rétegeit megmutató statisztikai adatgyűjtésre és az azokon alapuló rendszeres elemzésekre is szükség lenne. A használói szokások ilyen jelentős mértékű változása mellett nem engedhető meg, hogy míg a hagyományos könyvtári szolgáltatások igénybevételére vonatkozóan részletes és differenciált adatsorok állnak rendelkezésünkre, addig a távhasználatra vonatkozóan mindössze az átfogó, összesített számadatokat ismerjük, és egyáltalán nincs képünk arról, hogy akik rákattintottak a könyvtári honlapra, azok milyen szolgáltatást használtak online.¹¹ Amint azt már korábban is említettük, véleményünk szerint nem halasztható már tovább az iskolai könyvtárakra vonatkozó távhasználati adatok országos statisztikába történő összegyűjtése sem.

A statisztikai adatokkal és a könyvtárak társadalmi hasznosságának megítélésével függ össze az is, hogy a számszerű adatokra támaszkodva a hazai könyvtárügy képviselőinek sokkal tudatosabb lobbitevékenységet kellene végezniük annak érdekében, hogy a könyvtárak hasznosságát, tömegbe-

folyását, már megváltozott és a jövőben megváltoztatandó szolgáltatási rendszerét, annak modernségét ne csupán a felhasználók lássák, hanem az a döntéshozókban, továbbá a potenciális finanszírozókban, valamint a könyvtárakat ma még mellőző lakosság körében is tudatosuljon. Mind a használók, mind pedig a könyvtárak érdeke, hogy bennük az „unalmas, érdektelen, poros hely” könyvtári toposz képét a valós és még bőségesen javításra szoruló könyvtárkép váltsa fel. Amint azt már korábban is említettük, a kultúráközvetítő intézmények között kiemelkedően magas a könyvtárak használata, népszerűsége; egyedül ennek az intézményrendszernek a használata haladja meg jóval a százmilliós nagyságrendet. Véleményünk szerint ezek az adatok és az azokon alapuló argumentációk hazánkban nem épültek be a könyvtárakról szóló diskurzusokba, miközben a fejlettebb könyvtári kultúrával rendelkező országokban az utóbbi évek lobbitevékenységében a hasonló adatok állnak a középpontban.

Megjegyzések

- ¹ A magyarországi könyvtári statisztikák 2006-tól közlik a távhasználat adatait, továbbá a 2013. évi számok még nem érhetőek el, ezért adatgyűjtésünk az utóbbi hét évre korlátozódik. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy a könyvtárhasználat lényegi változási tendenciái már jól láthatók ezeknek az adatoknak a tanulmányozásával is.
- ² Az internethasználat örvendetes növekedése mellett szóba kell hoznunk azokat a társadalmi csoportokat, amelyek egyáltalán nem használják azt. 2003-ról 2013-ra ez az arány 80 százalékról 34 százalékra apadt, ám még mindig azt mondhatjuk, hogy a lakosság egyharmada nem internethasználó. Tekintettel arra, hogy vizsgálódásunknak nem az internetpenetráció képezi a középpontját, így ezeknek az adatoknak további elemzésére és értékelésére most nem vállalkozhattunk.
- ³ A felmérés a következő tevékenységeket sorolta ebbe a kategóriába: tájékozódás, információszerezés a mindennapi élethez, tájékozódás a világ és Magyarország eseményeiről, hírek olvasása, információszerezés az egyént szórakozásból érdeklő dolgokról.
- ⁴ Az adatgyűjtés során az alábbi tevékenységek kerültek ebbe a kategóriába: kapcsolattartás rokonokkal, barátokkal, kapcsolattartás, beszélgetés olyan emberekkel, akiknek hasonló az érdeklődési köre, ismerkedés, új barátok szerzése, beszélgetés idegenekkel.
- ⁵ E tevékenységcsoportba tartozik a tanulás, az anyaggyűjtés, az információszerezés tanulmányok-

hoz, pénzkereső munka, információszerezés munkához, munkával kapcsolatos anyagok küldése–fogadása, kapcsolattartás munkatársakkal, ügyfelekkel, tanítványokkal, vevőkkel, üzleti partnerekkel, kapcsolattartás hivatallal, bankkal, kereskedőkkel, ügyintézés velük.

- ⁶ A fentiekén kívül még két tevékenységi csoport került be az internetezés céljai közé: az egyik a szórakozás (kikapcsolódás, élményszerzés), ami 60-65 százalékos, a másik pedig a befolyásolás, a saját vélemény hangoztatása, problémák szóvá tétele, beleszólás közösségi ügyekbe, emberek kisebb-nagyobb csoportját érintő célok elérése, ez pedig átlagosan 20 százalékos részesedést mutat.
- ⁷ A közoktatási intézményekben működő könyvtárak statisztikai adatszolgáltatása nem terjed ki a távoli elérésű használatok mérésére, így ezeket az adatokat nem állt módunkban felhasználni. Véleményünk szerint semmi sem indokolja, hogy az iskolai könyvtárak kimaradnak a távoli elérésű könyvtárhasználat méréséből, ezért feltétlenül indokoltnak tartanánk ennek a könyvtártípusnak a bevonását is a mérésekbe.
- ⁸ Csupán lábjegyzetben kívánjuk megjegyezni, hogy a százmilliós nagyságrendű könyvtárhasználat azt jelenti, hogy – az iskolai könyvtárak adatai nélkül is – minden magyar állampolgár évente átlagosan tíz alkalommal veszi igénybe a könyvtári szolgáltatásokat. Ha az iskolai könyvtárak forgalmi adatait is figyelembe vesszük – jóllehet ismét hangsúlyozzuk, hogy ezeknek az intézményeknek a távhasználati statisztikái nem állnak rendelkezésünkre –, úgy ez az arány még kedvezőbb. Az iskolai könyvtárak személyes könyvtárhasználat 2012-ben megközelítette a 6,3 millió alkalmat. Amennyiben a két használati adatot összeadjuk, úgy az egy állampolgárra vetített éves könyvtárhasználati alkalom tovább emelkedik. Anélkül, hogy bármilyen szempontból is megkérdőjeleznénk az egyéb kultúráközvetítő intézmények szerepét és fontosságát, vagy bármilyen rangorspekulációra adnánk alkalmat, szeretnénk néhány viszonyítási adatot is bemutatni. Nem kétséges, hogy az évről évre növekvő könyvtári szolgáltatásokat veszik a legtöbben igénybe (ez mintegy 106 millió esetet jelent); ezt követi a mozik látogatottsága, évente mintegy 10 milliós nagyságrendben, vagyis egy állampolgárra egy mozilátogatás jut; a múzeumok évente 8,5 millió látogatóval számolhatnak; míg a színházak látogatói a félmilliós nagyságrendet, a levéltárak kutatóinak száma pedig 15-16 ezres számot mutatnak. Az adatok forrása: Központi Statisztikai Hivatal: Táblák (STADAT), Idősoros éves adatok. Kultúra, sport, 2012. évi adatok. URL: http://www.ksh.hu/stadat_eves_2_7 (2014. 04. 05.) (Azt pedig már csak zárójelben jegyezzük meg, hogy vajon miért nem tudnak a hazai könyvtárügy prominens képviselői, illetve maga a könyvtári rendszer ezekből az adatokból lobbizható erényt kovácsolni?)

- ⁹ Csak fenntartásokkal jegyezzük meg, hogy a könyvtári szolgáltatások online használatának van egy másik és az internet elterjedtségéhez és használatához hasonló mértékben determináló komponense; a könyvtárak által kínált online lehetőségek minősége, fejlettsége, illetve fejletlensége, az online tartalmak bősége, illetve szűkössége, a szabad vagy korlátozott elérhetőség, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ám ezekre vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre országos adatok, így csupán feltételes megjegyzésre merünk vállalkozni. A távhasználat mennyiségi mutatóit alapvetően meghatározza a könyvtárak oldalán megjelenő szolgáltatás kínálata. Véleményünk szerint a távhasználat és ezáltal a könyvtárak hasznosságának további nagymértékű emelkedését jelentené az online könyvtári szolgáltatások kínálatának – a könyvtári rendszerben történő gondolkodás keretein belül megvalósuló – gyors és hatékony növekedése.
- ¹⁰ Jóllehet a jelenség önmagában ugyan nem elképzelhetetlen, de feltételezhető az is, hogy mivel az országos statisztikai adatszolgáltatásban 2006-ban vették be a távhasználat mérését, így 2006-ban még nem volt teljesen kidolgozott a távhasználat mérésére vonatkozó adatgyűjtés, illetve adatszolgáltatás. Ezt az állításunkat igazolni látszik az is, hogy a minden könyvtártípusra kiterjedő adatokat mutató diagram esetében is ugyanebben a ciklusban és kategóriában hasonló arányú növekedés látható.
- ¹¹ Az Open Access napjaink egyik slágertémája mind a tudományos, mind pedig a könyvtári közéletnek, legalábbis erről tanúskodik a témában megjelenő publikációk sokasága. A nyílt hozzáférésnek a teljes könyvtári vertikumra történő hatásáról a *College & Research Libraries* lapjain a közelmúltban jelent meg átfogó és szakmai szempontból is feltétlenül elgondolkodtató írás. Lewis, David W.: The Inevitability of Open Access. In: *College & Research Libraries*, vol. 73. 2012. no. 5. p. 493–506. A tanulmány tömörítő nyelve magyar nyelven elérhető A nyílt hozzáférés elkerülhetetlen címmel, Mohor Jenő munkájának eredményeként a *Könyvtári Figyelő*, 23. (59.) évf. 2013. 4. sz. p. 801–804.
- ¹² Ehhez kapcsolódóan szeretnénk megosztani az olvasókkal egy személyes, de szakmai szempontból szigorúan a témához kapcsolódó és feltétlenül beszédes tapasztalatot. A múlt tanévben az egyik hallgatónk azzal a kéréssel keresett meg, hogy szakdolgozati témául az elektronikus, digitális könyvtári célú kollektívok használatáról, hasznosulásáról szeretne szakdolgozatot írni. Tekintettel arra, hogy a témát igen hasznosnak, időszerűnek találtam, szívesen tettem eleget a felkérésnek, hogy legyek témavezetője. A dolgozatot az ide vonatkozó statisztikai alapadatok összegyűjtésére építettük, úgymint a gyűjtemény mérete, az éves gyarapodások mennyisége, a rákat-

tintás, a keresés, a letöltés és más hasonló, valóban minimális adatok. Az eredmények megdöbbentőek voltak. A kollektívok jelentős része – tisztelet a néhány kivételnek – nem tudott ilyen adatokkal szolgálni. Néhány intézmény ugyan részletező és már a honlapról is elérhető adatsorokkal állt rendelkezésünkre, ám a többi – közöttük jó néhány országos jelentőségű gyűjtemény – a személyes felkeresés során sem tudott, nem akart ilyen tartalmú adatokat közölni. Hozzá kell tenni, hogy nem volt nagyobb szerencsénk a regionális és a helyi profilú kollektívok esetében sem.

Irodalom

- [1] Könyvtári statisztika (évkönyv) / Library statistical yearbook, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 évek.
URL: <http://ki.oszk.hu/content/konyvtari-statisztika-evkonyv> (2014. 04. 05.)
- [2] Központi Statisztikai Hivatal: Táblák (STADAT) - Idősoros éves adatok - Információ, kommunikáció, 4.7.9. Az internet-előfizetések száma hozzáférési szolgáltatások szerint, (2003–)
URL: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oni001.html (2014. 04. 01.) és Központi Statisztikai Hivatal: Statisztikai Tükör : Távközlés, internet, 2013. IV. negyedév. 2014. 27. sz. (2014. március 14.)
URL: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/tav/tav21312.pdf> (2014. 04. 01.)
- [3] Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság: Távközlési szolgáltatások használata a lakossági felhasználók körében 2013. 45. t.
URL: http://nmhh.hu/dokumentum/162756/lakossagi_tavkozles_2013.pdf (2014. 04. 01.)
- [4] Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság: Lakossági internethasználat, 2012 : Online piacfelmérés 47. t.
URL: http://nmhh.hu/dokumentum/161248/internet_2012_vegleges_webre.pdf (2014. 04. 01.)

Beérkezett: 2014. V. 5-én.

